

กว่าจะเป็น สำนวนไทย

อะไรคือสำนวน

คำว่า “สำนวน” หรือ “โวหาร” คือถ้อยคำที่เรียบเรียงขึ้น บางทีเรียกรวมกันเป็นคำซ้อนว่า “สำนวนโวหาร” ส่วน “สำนวนไทย” คือ โวหารภาษาไทยที่เกิดจากการถักถ้อยร้อยเรียงขึ้นเพื่อสื่อความหมาย ซึ่งสะท้อนความเป็นไทยสืบทอดกันมาตั้งแต่สมัยโบราณถึงปัจจุบัน และด้วยระยะเวลาอันยาวนานนี้เอง สำนวนไทยจึงผ่านการสร้างสรรค์ การใช้ และการเปลี่ยนแปลงอย่างมีนัยสำคัญทั้งในด้านรูปคำและความหมาย

เมื่อพูดถึงสำนวนไทย โดยทั่วไปจะหมายรวมทั้ง “สุภาษิต” และ “คำพังเพย” ไว้ด้วยกัน

“สุภาษิต” แปลตามรูปศัพท์ได้ว่าเป็นคำกล่าวที่ดี ส่วนมากมีที่มาจากคำสอนทางพุทธศาสนา ซึ่งมุ่งสอนให้ศาสนิกชนยึดถือเป็นแนวทางประพฤติปฏิบัติตน บางสุภาษิตเป็นคำสอนตรงๆ เข้าใจง่าย เช่น *ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว, ความประมาทเป็นบ่อเกิดแห่งความตาย, คบคนพาล พาลพาไปหาผิด คบบัณษิต บัณษิตพาไปหาผล* แต่บางที

ก็ต้องตีความหรืออธิบายความหมายที่ซ่อนอยู่ลึกซึ้งกว่าที่ปรากฏตาม ถ้อยคำหรือตัวอักษร เช่น *หวานพีชอย่างใดได้ผลอย่างนั้น* ในที่นี้ผู้พูด ไม่ได้ตั้งใจจะพูดเกี่ยวกับเรื่องการปลูกพีช แต่หมายถึงเรื่องการเลี้ยงดู บุตรหลาน คือถ้าสั่งสอนปลูกฝังเด็กอย่างไรก็ย่อมจะได้เด็กที่มีลักษณะ อย่างนั้น สุภาษิตเป็นคำกล่าวที่เป็นอมตะเพราะเป็นจริงในทุกกาลสมัย

“คำพังเพย” คือคำหรือกลุ่มคำที่กล่าวขึ้นลอยๆ ไม่ได้มุ่งสอน โดยตรง แต่ชวนให้คิดอย่างมีเชิงมีชั้นเหมือนเช่นศิลปะสาขาอื่นๆ ไม่เท่งๆ ดาดๆ โดยมีจุดประสงค์เพื่อเปรียบเทียบ ตั้งข้อสังเกต วิพากษ์วิจารณ์เกี่ยวกับธรรมชาติ ความเป็นไปของชีวิต และพฤติกรรม ของมนุษย์ คำพังเพยส่วนใหญ่จึงมักเจือด้วยอารมณ์และความรู้สึก นึกคิดของผู้พูด เช่น *ไก่ได้พลอย, ลิงได้แก้ว, หั่วล้านได้หวี, ตาบอดได้แว่น* ล้วนแต่พูดขึ้นด้วยทัศนคติด้านลบเพื่อเสียดสีดูแคลนผู้ที่ไม่เห็นประโยชน์ หรือคุณค่าของสิ่งที่ตนครอบครองอยู่ (ในทางกลับกัน ก็อาจตีความ ในทางบวกได้ว่า ไก่ ลิง คนหั่วล้าน คนตาบอด ไม่อาจใช้ประโยชน์ได้ จากพลอย แก้ว หวี แว่น จึงไม่เห็นคุณค่า) คำพังเพยอาจจะ เปลี่ยนแปลงได้ทั้งถ้อยคำและความหมาย ขึ้นอยู่กับปัจจัยหรือเงื่อนไข บางประการ

ส่วน “คำคม” คือถ้อยคำที่หลักแหลม ชวนคิด และคมคาย บาดหู บาดอารมณ์ความรู้สึกของผู้ฟัง เช่น *เงินจาง นางจร,ชาติเลื้อย ต้องไ้ล้าย ชาติชายต้องไ้ชื่อ* ฯลฯ

จะเห็นได้ว่า ไม่ว่าจะเป็นสุภาษิต คำพังเพย หรือคำคมก็ตาม ถ้ากระทบใจ จับใจผู้ใด ผู้นั้นก็อาจนำไปเป็น “คติพจน์” คือถ้อยคำ ประจำใจที่ยึดเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตของตนได้

ที่มา ความหมาย และการใช้

สำนวนไม่ได้เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติเหมือนฝนที่โปรยลงมาจากฟ้า แต่มนุษย์เป็นผู้สร้างสำนวนขึ้น แรกๆ อาจเป็นเพียงคำกล่าวที่ใช้อยู่ในชีวิตประจำวัน ต่อมาเมื่อได้กล่าวซ้ำๆ สืบต่อกันมา จึงได้มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร เพื่อเก็บรวบรวมไว้ให้ตกทอดเป็นสมบัติทางวัฒนธรรมของคนในชาติ

ในเมื่อสำนวนเกิดจากมนุษย์ ทุกชาติจึงมีสำนวนใช้ เพราะไม่ว่าจะเป็นคนชาติใดก็ย่อมมีวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ อารมณ์ความรู้สึกและความคิดทั้งสิ้น เพียงแต่แต่ละชาติย่อมมีสำนวนที่ใช้อยู่แตกต่างกันไปตามลักษณะทางวัฒนธรรมที่ต่างกัน แต่ก็มีเป็นจำนวนไม่น้อยที่นานาชาติมีสำนวนที่สื่อความหมายเหมือนหรือคล้ายๆ กัน เช่น กาญจนาคพันธุ์ได้ยกตัวอย่างไว้ในหนังสือ *สำนวนไทย* ว่า

ไทย - ปลาช้องเดียวกัน

จีน - อยู่ใกล้ปลาเน่าท่านก็จะพลอยเหม็น อยู่ใกล้คอกม้าท่านก็จะพลอยหอม

ญี่ปุ่น - นักสะสมศพอาบยาที่จะต้องเป็นศพอาบยาไปด้วย

เยอรมัน - ใครถือน้ำมันดินตัวก็จะดำ

ฝรั่งเศส - ใครอยู่ในกรงกับหมาป่าก็ต้องโดน

อาหรับ - หมาร่วมทางไปกับคนดีก็กลายเป็นหมาฉลาด

อังกฤษ - ถ้าท่านนอนกับหมา หมักก็จะติดท่าน

จากบรรดาสำนวนข้างต้นนี้ แสดงว่าชนแทบทุกชาติทุกภาษาย่อมมีความคิดความรู้สึกต่อสิ่งต่างๆ ตรงกันตามสัญชาตญาณของความเป็นมนุษย์ สำนวนของชาติใดก็เกิดขึ้นจากการสังเกตดูความ

เป็นไปของชีวิตของชนชาตินั้นแล้วกล่าวออกมา ดังนั้นชนในชาติเดียวกันจึงเข้าใจความหมายได้ แต่บางสำนวนของชาติหนึ่ง คนชาติอื่นอาจไม่เข้าใจ เพราะแต่ละสังคมมีเหตุการณ์เกิดขึ้นเฉพาะในสังคมนั้น เช่น สำนวน *ไกลปืนเที่ยง* ซึ่งหมายถึงเซย อยู่ห่างไกลจากความเจริญ รู้ไม่ทันเหตุการณ์ เกิดจากในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการยิงปืนใหญ่ในพระนครเพื่อบอกเวลาเที่ยง สำนวน *ตกฟาก* หมายถึงเวลาเกิด เป็นเวลาที่ศีรษะทารกตกสัมผัสฟาก^๑ ในวินาทีแรกที่คลอดจากท้องแม่ซึ่งนอนอยู่บนพื้นฟาก คนชาติอื่นได้ยินสองสำนวนนี้อาจไม่เข้าใจ

สำนวนไทยมีบ่อเกิดหรือที่มาอันหลากหลาย เช่น ธรรมชาติ พฤติกรรม วรรณคดีวรรณกรรม วัฒนธรรม ศาสนา ฯลฯ เป็นที่น่าสังเกตว่าบางสำนวนมีความคล้ายคลึงกันแต่มีใช้สำนวนเดียวกัน ความหมายขึ้นอยู่กับสถานการณ์ขณะที่กล่าวสำนวนนั้นๆ ว่าจะใช้หมายความว่าเปรียบเทียบกับใครหรือสิ่งใด เช่น *เอามะพร้าวห้าวไปขายสวน, บอกหนังสือสังฆราช, สอนจะเซให้ว่ายน้ำ* ทั้งสามสำนวนนี้แม้จะมีความหมายไปในทำนองเดียวกัน แต่จะนำมาใช้แทนกันไม่ได้ สำนวน *เอามะพร้าวห้าวไปขายสวน* ใช้ในกรณีที่นำสิ่งใดสิ่งหนึ่งไปให้คนที่เขามีสิ่งนั้นมากมายอยู่แล้ว เช่น เมื่อนงเยาว์ไปเยี่ยมณรี ก็ซื้อขนมฝอยทองไปฝาก โดยไม่ทราบว่าคุณแม่ของณรีทำขนมฝอยทองไปฝากขายในห้างสรรพสินค้ามานานแล้ว

^๑ ฟากทำจากลำไม้ไผ่ โดยการนำลำไม้ไผ่มาสับตามแนวยาวตลอดลำด้วยมีดอีโต้หรือขวาน จากนั้นผ่าครึ่งแผ่ให้เป็นแผ่นเรียกว่า “ฟาก” เมื่อเกลาให้เรียบแล้วก็นำแผ่นฟากมาเรียงต่อกันด้วยกรรมวิธีต่างๆ จนเต็มพื้นที่ที่ต้องการจะปูเป็นพื้นบ้านหรือกรุเป็นผนังบ้าน

สำนวน *บอก (สอน) หนังสือสังขราช* ใช้ในกรณีที่สอนผู้ทรงภูมิความรู้สูงอยู่แล้ว เช่น เมื่อน้อมนิจรับเชิญไปเป็นวิทยากรแนะนำเกี่ยวกับวิธีการสอนวรรณคดีแก่บรรดาอาจารย์ที่สอนวรรณคดีมานาน ก็รู้สึกกังวลใจว่าอาจจะเข้าทำนองสอนหนังสือสังขราช

ส่วนสำนวน *สอนจระเข้ให้ว่ายน้ำ* นั้น จะถูกนำไปใช้สื่อนัยในด้านลบ เพราะสิ่งที่ผู้ถูกสอนว่ามีแนวโน้มเป็นคนไม่ดีมีนัยเสียอยู่แล้ว ถึงไม่สอนหรือแนะนำให้ทำในสิ่งที่ไม่สมควร ผู้นั้นก็ทำสิ่งนั้นได้อยู่แล้ว เหมือนจระเข้ที่ไม่ต้องสอนว่ายน้ำ ก็ว่ายน้ำอยู่แล้วตามธรรมชาติของสัตว์ร้ายชนิดนี้

บางสำนวนดูเผินๆ แล้วเหมือนกับมีความหมายขัดแย้งกันหรือตรงกันข้าม ทำให้ผู้ใช้เกิดความสับสนในการนำมาเป็นแนวทางในการปฏิบัติตน เช่น *ข้าๆ ได้พำรสองเล่มงาม, น้ำขึ้นให้รีบตัก* ทั้งสองสำนวนนี้ใช้พูดในสถานการณ์ที่ต่างกัน เช่น สำนวน *ข้าๆ ได้พำรสองเล่มงาม* นั้น คุณพ่อพูดเพราะเห็นนำชัยลูกชายกลุ่มใจที่ทำงานศิลปะส่งอาจารย์ยังไม่เสร็จ แม้จะเหลือเวลาที่กำหนดส่งอีกหลายวัน คุณพ่อก็ให้กำลังใจว่าค่อยๆ ทำไป แม้จะต้องใช้เวลา แต่เมื่อเสร็จแล้วผลงานก็จะออกมาสมบูรณ์งดงาม

ส่วนสำนวน *น้ำขึ้นให้รีบตัก* ใช้ในความหมายว่าควรจะรีบทำเมื่อมีโอกาสดีผ่านเข้ามา อย่ามัวละเลยเฉยชาจนโอกาสดีนั้นผ่านเลยไป เช่น คุณแม่บอกน้องคว่าตอนนี้กระเป๋ารถที่น้องค์ปิกลายด้วยมือกำลังเป็นที่นิยมของวัยรุ่น ควรเร่งผลิตโดยการหาคนมาช่วย เพื่อที่จะผลิตได้เร็วและมากขึ้นตามความต้องการของตลาด

จะเห็นว่าการจะใช้สำนวนใดในสถานการณ์ใดนั้น ถ้าผู้เขียนหรือผู้พูดเข้าใจความหมายและใช้ได้ถูกต้อง จะทำให้งานเขียนหรือคำพูดของตนมีความเข้มข้น แคลมคม กระชับใจผู้อ่านผู้ฟังมากกว่าจะใช้ภาษาปกติสามัญ ทั้งนี้เพราะแต่ละสำนวนเป็นภูมิปัญญา เป็นผลผลิตของผลึกความคิด อารมณ์ ความรู้สึก ของผู้มีประสบการณ์ชีวิตทั้งทางตรงและทางอ้อม เมื่อจะบอกเล่า ชมเชย ตำหนิ ตักเตือน เย้ยหยัน ประชดประชัน ฯลฯ ก็รอกกลั่นสรรคำกล่าวออกมาเป็นภาษาที่สั้นกระชับ แต่ลึกซึ้งในด้านเสียงและความหมาย ทำให้ผู้อ่านผู้ฟังเข้าใจและเห็นภาพได้ชัดเจน นอกจากนี้บางสำนวนยังมีสัมผัสคล้องจอง บ้างก็ซ้ำเป็นกระสวน เกิดเป็นจังหวะไพเราะจำได้ง่าย เช่น *ปากว่าตาขยิบ, ไปไหนมาสามวาสองคอก, เป็นปีเป็นขลุ่ย, ผู้ดีเดินตรอก ชี้อรอกเดินถนน* ฯลฯ ดังนั้นการรู้จักเลือกใช้สำนวนได้อย่างเหมาะสมจึงเป็นศิลปะการใช้ภาษาให้การพูดการเขียนมีสีสันและมีชีวิตชีวน่าสนใจ

อย่างไรก็ดี สำนวนมีธรรมชาติเหมือนสิ่งมีชีวิต คือเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป จึงเป็นเรื่องที่ไม่น่าเบื่อตรึงกังวลใจจนเกินไปนักถ้ามีการเปลี่ยนแปลง ดังจะเห็นว่าบางสำนวนที่เคยเกิดขึ้นและใช้อยู่ในอดีต ปัจจุบันแทบไม่มีใครใช้แล้ว เช่น *ชีปล่อยปลาแห้ง, แย่งกันเป็นศพมอญ, ลั่นกระดางคางแข็ง* เป็นต้น แต่บางสำนวนก็มีอายุยืนยาว ยังนิยมใช้กันอยู่แม้ในทุกวันนี้

ก็เห็นและเป็นอยู่

ในปัจจุบันสำนวนไทยยังเป็นที่นิยมใช้อย่างแพร่หลายทั้งการพูดและการเขียน ทั้งในชีวิตประจำวัน ในครอบครัว และสังคมภายนอก

ผ่านหนังสือพิมพ์ วิทยุโทรทัศน์ ฯลฯ ปรากฏอยู่ในสารคดี ละคร ภาพยนตร์ แต่บางสำนวนอาจแตกต่างไปจากอดีตทั้งรูปคำ สำนวน และความหมาย ความผิดแผกแตกต่างดังกล่าวอาจเกิดจากสาเหตุหลายประการ เช่น

๑. ผู้ใช้ไม่มีความรู้เกี่ยวกับที่มาหรือบ่อเกิดของสำนวนนั้นๆ จึงใช้ผิด ทำให้สื่อความหมายผิดไปด้วย เช่น สำนวน *ติดหลังแห* ปัจจุบันมักใช้เป็น “ติดร่างแห” ซึ่งมีความหมายไม่ตรงกับที่ต้องการสื่อ เพราะปลาทุกตัวที่ติดแหขึ้นมาย่อมได้ชื่อว่าติดร่างแหทั้งหมด ไม่ว่าจะติดอยู่ด้านในหรือด้านนอกแห ปลาที่ถูกครอบงำอยู่ในแหนั้นย่อมโชคร้ายแต่แรกอยู่แล้ว แต่มีปลาบางตัวเท่านั้นที่ติดอยู่ด้านนอกแห ซึ่งจะเห็นลำตัวและหางดิ้นกระเด่วๆ อยู่หลังแห แต่หัวและครีบสอดทะลุเข้าไปอยู่ด้านในแห ปลาตัวนี้จึงโชคร้ายที่สุด

สำนวน *ถอยหลังเข้าคลอง* ก็เช่นกัน ปัจจุบันมักใช้กันทั่วไปว่า “ถอยหลังลงคลอง” คำที่เป็นกุญแจไขความหมายสองสำนวนนี้คือคำ “เข้า” และ “ลง” ซึ่งสื่อทิศทางต่างกัน จึงสื่อความหมายต่างกันด้วย ถอยหลังลงคลองมีความหมายตรงไปตรงมาว่า เอาเรือถอยหลังลงไปอยู่ในคลอง ส่วนถอยหลังเข้าคลองนั้นสื่อความว่า แทนที่เรือจะแล่นไปสู่จุดหมายข้างหน้า กลับแล่นถอยหลัง นำมาใช้ในความหมายเปรียบว่า แทนที่จะเจริญรุดหน้าไปกลับลำหลัง คือถอยกลับไปสู่แบบเดิม

๒. เมื่อกาลเวลาผ่านไป ทุกสิ่งทุกอย่างย่อมมีการเปลี่ยนแปลง จะเห็นว่าบางสำนวนเปลี่ยนไปเพราะสังคมเปลี่ยน ผู้ใช้สำนวนได้ปรับเปลี่ยนสำนวนเก่านำมาใช้ใหม่ให้เข้ากับสังคมสมัยใหม่ เช่น *ขายผ้าเอาหน้ารอด* เป็นสำนวนโบราณที่เกิดขึ้นเพราะคนไทยให้คุณค่าแก่เรื่องเกียรติยศศักดิ์ศรีหรือหน้าตามากกว่าทรัพย์สินสมบัติ เมื่อเกิดความ

เดือดร้อนก็ถึงกับยอมขายทรัพย์สินสมบัติที่มีอยู่เพื่อรักษาหน้าหรือเอาหน้ารอด แต่ในปัจจุบันซึ่งเป็นสังคมวัตถุนิยม บางคนให้คุณค่าแก่ทรัพย์สินมากกว่าเกียรติยศ จึงเกิดสำนวนใหม่ลือไปกับสำนวนเดิมเป็น “ขายหน้าเอาผ้ารอด” คือยอมขายหน้าหรือเสียหน้าเสียเกียรติเพื่อรักษาทรัพย์สินให้รอดไว้

สำนวน *สิบพ่อค้าไม่เท่าพระยาเลี้ยง* ในอดีตสะท้อนให้เห็นว่าสังคมไทยมีทัศนคติด้านลบต่ออาชีพค้าขายว่าด้อยต่ำ ไม่มีเกียรติเหมือนอาชีพรับราชการหรือทำงานกับเจ้านายหรือขุนนาง แต่ในปัจจุบันเกิดสำนวนใหม่ลือค้ำกับสำนวนเดิมเป็น “สิบพระยาเลี้ยงไม่เท่าพ่อค้า” คือมีทัศนคติเปลี่ยนไปว่าอาชีพค้าขายดีกว่ารับราชการหรือทำงานกับหน่วยงานต่างๆ เพราะมีอิสระเสรีและสามารถสร้างฐานะทางเศรษฐกิจได้ดีและรวดเร็วกว่า

๓. ในปัจจุบันคนไทยบางกลุ่มมีภูมิคุ้มกันความหยาบคายต่ำจนเกินเหตุคือ จะรู้สึกสะดุ้งสะเทือนเมื่อได้ยินหรือต้องใช้คำไทยบางคำ เช่น “ตีน” “จี้” “จัญไร” ฯลฯ โดยไม่ได้คิดว่าคำไทยนั้นๆ ประเททนี้ ถ้าใช้ถูกกาลเทศะและบุคคลก็จะดูดีเข้าที่ยิ่ง ดังนั้นบางคนเมื่อเห็นคำเหล่านี้อยู่ในสำนวนไทยหรือภาษาที่ใช้พูดกันจึงรู้สึกว่ายาบต้องเปลี่ยนให้สุภาพ โดยหารู้ไม่ว่าเป็นการทำลายหรือบิดเบือนศิลปะการใช้ภาษาอย่างรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ซึ่งเมื่อเปลี่ยนแล้วจึงดูไม่เข้าที่ เช่น *กินบนเรือนจี้บนหลังคา* เปลี่ยนเป็น “กินบนเรือนถ้ายบนหลังคา” (ยังนับว่าโชคคิที่มีกรเปลี่ยนเฉพาะคำ “จี้” เป็น “ถ้าย” ถ้าเปลี่ยนคำ “กิน” เป็น “รับประทาน” ด้วย สำนวนนี้ก็จะดูน่าขัน) สำนวน *มือไม่พายเอาตีนราน้ำ* ก็เปลี่ยนเป็น “มือไม่พายเอาเท้าราน้ำ” แต่ที่น่าเสียดายยิ่งคือสำนวน *ฝนตกชี่หมูไหล คนจัญไรมาพบกัน* มีผู้รังเกียจ

คำ “จัญไร” ซึ่งในสำนวนนี้ถือว่าเป็นคำที่อยู่ในที่ที่สมควรอยู่ ถ้าเปลี่ยนเป็นคำอื่นจะทำให้ น้ำเสียงสำนวนเปลี่ยนไป ความหมายจะลดระดับความเข้มข้นลง ดังนั้นเมื่อมีผู้เปลี่ยนเป็น “ฝนตกซึ่หมุ่ไหล คนอะไรมาพบกัน” จึงไม่สื่อความหมายสอดคล้องกันระหว่างประโยคส่วนหน้ากับประโยคส่วนหลัง

๔. บางคนต้องการเพียงอาศัยสำนวนไทยที่คุ้นเคยมาใช้สื่อความหมายตามที่ตนต้องการ แต่นำมาใช้ให้มีความหมายตรงตามตัวอักษร เช่นสำนวน *บอกเล่าเก้าสิบ* ซึ่งเดิมเกิดจากการนำคำซ้อนคือ “บอกเล่า” และ “เก้าสิบ” มาเรียงกันเพื่อให้มีความหมายว่า “บอกกล่าวให้รู้” ก็นำมาเปลี่ยนเป็น “บอกเก้าเล่าสิบ” โดยให้หมายถึงบอกเล่าเรื่องราวต่างๆ (๙ เรื่อง ๑๐ เรื่อง)

สำนวน *ดีท้ายครัว* ซึ่งเป็นสำนวนไทยที่ใช้กันมานานในความหมายว่า “เข้าไปตีสันทิทำนองซู้สาวกับภรรยาของผู้อื่น” (หญิงในสมัยก่อนใช้เวลาส่วนใหญ่อยู่ในครัวในฐานะแม่บ้านแม่เรือน มิได้ออกไปทำงานนอกบ้านเหมือนในปัจจุบัน) แต่ในปัจจุบันแม้จะไม่เปลี่ยนรูปคำสำนวน แต่ก็ถูกนำมาใช้ในความหมายตรงตามตัวอักษรว่า “เข้าไปในบ้านเรือนของผู้อื่น โดยเฉพาะในครัวเพื่อทำความรู้จักกับความเป็นอยู่ของเจ้าของบ้าน”

๕. สำนวนบางสำนวนถูกเปลี่ยนแปลงเพราะความคะนองใจคะนองปากและมักง่าย โดยไม่คิดว่าเมื่อเปลี่ยนแล้วจะสื่อความหมายอะไร เช่น สำนวน *เปิดทองหลังพระ* ก็เป็น “เปิดทองหลังพระ” ซึ่งจะทำให้เกิดคำถามจากผู้ได้ยินได้ฟังว่าเปิดทำไม ทองที่อยู่หลังพระเปิดได้ด้วยหรือ เพราะเป็นทองคำเปลวที่ปิดสนิทกับผิวที่ลงรัก

หรือสำนวน *ขายผ้าเอาหน้ารอด* ก็เช่นกัน เปลี่ยนเป็น “แก้ผ้าเอาหน้ารอด” ทำให้คิดว่าถ้าคนเราแก้ผ้าเสียแล้วจะรักษาเกียรติยศของตนไว้ได้อย่างไร หรือสำนวน *คอหยักๆ สักแต่ว่าคน* ก็ใช้ว่า “คอหยักๆ สักแต่ว่าครู” เป็นต้น

๖. ในปัจจุบันบางสำนวนแม้จะยังนิยมใช้กันอยู่ แต่ก็ถูกปฏิเสธจากบางคนว่าไม่ควรนำมาใช้ เช่น สำนวน *มีเงินนับว่าน้อง มีทองนับว่าพี่* โดยให้เหตุผลว่าเป็นการส่งเสริมปลูกฝังให้คนนับถือเงินเป็นใหญ่ แต่อันที่จริงการตีความสำนวนนี้ต้องคำนึงถึงบริบทและสถานการณ์ขณะพูด ผู้พูดสำนวนนี้ตั้งใจจะเตือนให้ลูกหลานได้ตระหนักว่า เพื่อความไม่ประมาท ควรต้องมีความอดทนสร้างฐานะให้มีหลักฐานมั่นคง เพราะคนในสังคมบางคนให้คุณค่าแก่ทรัพย์สินเงินทองเหนือสิ่งอื่นใด แต่ผู้พูดมิได้มีจุดมุ่งหมายจะสอนให้ลูกหลานของตนมีค่านิยมยกย่องคนมีเงินมากกว่าความสัมพันธ์ฉันญาติ หรือบางทีผู้พูดก็ตั้งใจพูดเหน็บแนมคนที่ชอบนับญาติกับคนมีฐานะ

สำนวน *คบบัณฑิต บัณฑิตพาไปหาผล* นั้น ก็มีบางคนคิดว่าในปัจจุบันนี้ระบบการศึกษามุ่งเน้นให้ผลิตบัณฑิตโดยคำนึงถึงปริมาณ ไม่ได้เน้นการผลิตคนดี บัณฑิตจึงไม่มีคุณภาพ ดังนั้นสำนวนนี้จึงใช้ไม่ได้แล้ว ซึ่งการตีความเช่นนี้แสดงว่ายังไม่เข้าใจความหมายของคำ “บัณฑิต” สมัยโบราณคำนี้ได้หมายถึงผู้เรียนจบปริญญาเหมือนในปัจจุบัน แต่หมายถึงผู้ทรงความรู้ ผู้มีปัญญา สำนวนนี้จะใช้คู่กันกับสำนวนส่วนหน้าคือ *คบคนพาล พาลพาไปหาผิด คบบัณฑิต บัณฑิตพาไปหาผล* ผู้ใช้มีเจตนาสอนเรื่องการเลือกคบคนว่า ถ้าคบคนไม่ดีก็จะชักนำให้เราเป็นคนไม่ดี แต่ถ้าคบคนดีก็จะน้อมนำให้เราเป็นคนดีมีปัญญา ด้วยเหตุนี้ การนำสำนวนมาใช้จึงควรทำความเข้าใจเพื่อให้รู้เท่าทันภูมิปัญญาของบรรพบุรุษ

ดังได้กล่าวมาแล้วว่าการเปลี่ยนแปลงของสำนวนไทยนั้นย่อมเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นได้ตามธรรมชาติ ถ้าเป็นการปรับเปลี่ยนอย่างสร้างสรรค์ก็จะให้ผลลัพธ์ไปในทางบวก เป็นความเจริญงอกงามของภาษา คือทำให้มีสำนวนไทยใช้เพิ่มขึ้น เช่น เดิมมีสำนวน *กบในกะลา* หมายถึงคนที่อยู่ในโลกแคบ ไม่มีความรอบรู้ ไม่ทันต่อเหตุการณ์ ในปัจจุบันได้เกิดสำนวน “กบนอกกะลา” ซึ่งหมายถึงคนที่ออกไปสู่โลกกว้างเพื่อแสวงหาความรู้และประสบการณ์ หรือสำนวน *ลูกไม้หล่นไม่ไกลต้น* ซึ่งหมายถึงลูกที่มีบุคลิกภาพ คือลักษณะรูปร่างและนิสัยใจคอไม่แตกต่างห่างไกลจากพ่อแม่ ต่อมาเกิดสำนวนใหม่ล้อกันโดยมีความหมายตรงกันข้ามคือ “ลูกไม้หล่นไกลต้น” คือลูกที่ไม่ได้รับสืบทอดบุคลิกภาพของพ่อแม่มาเลย

บางครั้งการเปลี่ยนแปลงสำนวนไทยบางสำนวนให้ผลลัพธ์ในทางลบ เช่น สำนวน *รำไม่ดี โทษปีโทษกลอง* เปลี่ยนเป็น “รำไม่ดี หมูไม่กิน” สำนวน *รักสามเส้า* เปลี่ยนเป็น “รักสามเศร้า” ซึ่งเมื่อเปลี่ยนแล้วทั้งสองสำนวนก็จะมี ความหมายตรงตามตัวอักษร ต่างกับสำนวนเดิมที่มีความหมายลึกซึ้งและสื่อสะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทย จึงเป็นเรื่องน่าเสียดาย ถ้าสำนวนจะถูกเปลี่ยนแปลงไปด้วยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์

สำนวนไทยยังคงทรงคุณค่าอยู่เสมอสำหรับคนไทยที่ต้องการจะใช้ภาษาอย่างมีศิลปะ มีชั้นเชิงในการพูดการเขียน เพราะการใช้สำนวนอย่างเหมาะสมควรจะเป็นเครื่องประดับตกแต่งภาษาธรรมดาๆ ให้ดูดีมีเสน่ห์ ชวนอ่านชวนฟัง และทรงพลังในการสื่อสาร จะเห็นว่าสื่อมวลชนโดยเฉพาะนักหนังสือพิมพ์มีบทบาทมากในการใช้สำนวนไทย ปัจจุบันมีสำนวนใหม่ๆ เกิดขึ้น เพราะสถานการณ์บ้านเมืองเอื้ออำนวย

ให้นักเขียนนักพูดคิดค้นหาถ้อยคำสำนวนมาใช้เปรียบเปรย เช่น *สงครามน้ำลาย* ปกติการทำศึกสงครามจะใช้อาวุธยุทโธปกรณ์ต่างๆ ในการทำลายล้างคู่ต่อสู้ แต่ปัจจุบันการทำลายล้างประหัตประหารกันด้วยคำพูดของคู่ต่อสู้เป็นวิธีที่นิยมใช้กัน และอาจก่อให้เกิดความเสียหายได้มากกว่าอาวุธ เพราะเป็นการสร้างความร้ายแฉาได้ลึกกว่า และนานกว่า หรือสำนวน *คนหลังเขา* ซึ่งมีความหมายคล้ายกับสำนวน *ไกลปืนเที่ยง* เป็นต้น

สำนวนไทยใครอย่าคิดว่าไม่สำคัญ บางครั้งได้ถูกนำมาเป็นประเด็นระดับชาติในการรณรงค์เพื่อปลูกฝังหรือหล่อหลอมเยาวชนไทยให้เป็นคนดีมีคุณภาพของสังคม เช่น สมัยหนึ่งเมื่อหน่วยงานการศึกษาของรัฐมีดำริที่จะเปลี่ยนสำนวนไทยจาก *รักวัวให้ผูก รักลูกให้ตี* เป็น “รักวัวให้ผูก รักลูกให้กอด” ก็ได้ก่อให้เกิดกระแสโต้แย้งคัดค้านอย่างกว้างขวางจากผู้มีแนวคิดอนุรักษ รักภาษาไทย และมีค่านิยมในการเลี้ยงเด็กๆ และเยาวชนอย่างไทยๆ จนในที่สุดถึงกับต้องเลิกล้มความคิดดังกล่าว เรื่องการเปลี่ยนแปลงการใช้ภาษาไทยนั้นควรจะต้องใคร่ครวญให้รอบคอบ มิฉะนั้นก็จะเกิดภาวะ *เข้รกรเข้าพง* ดังที่พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ (น.ม.ส.) ได้ทรงนิพนธ์ไว้ตอนหนึ่งในบทความเรื่อง *หนังสือและคำพูด* ว่า

“ธรรมเนียมของชาติที่กำลังเจริญย่อมจะเดินออกไปเสมอ
แต่ถ้าเดินเข้าป่าเข้ารกหนักนัก ก็ถ่วงความเจริญลงไป”

สำนวนไทยที่เกี่ยวกับ

ธรรมชาติ

คนไทยสมัยโบราณ โดยเฉพาะคนในชนบท มีชีวิตแวดล้อมด้วยธรรมชาติซึ่งย่อมให้ทั้งคุณและโทษ ความเป็นไปและความเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติจึงอยู่ในสายตาของชาวบ้าน เมื่อเกิดสถานการณ์หรือเหตุการณ์ใดๆ ขึ้นในชีวิตของตนและคนใกล้ชิด ก็อดไม่ได้ที่จะนำประสบการณ์จากธรรมชาติมาเทียบเคียงหรือเปรียบเปรยให้เป็นข้อคิดหรือแนวทางในการดำเนินชีวิต สื่อนี้ผ่านทางถ้อยคำสำนวนที่น่าสนใจ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

กบในกะลาครอบ

“กบในกะลาครอบ” (บางคนใช้เพียงสั้นๆ ว่า “กบในกะลา”) มีความหมายตรงตามตัวอักษร คือหมายถึงกบที่อยู่ภายในกะลาที่คว่ำครอบตัวมัน (กะลาคว่ำมีลักษณะเดียวกันกับขันหรือขามคว่ำ) ถ้ากบอยู่ภายในกะลาครอบจะมีขอบเขตในการมองเห็นที่แคบมาก ต่อเมื่อได้ออกมาจากกะลา ขอบเขตในการมองเห็นของมันก็จะกว้างขึ้น

เมื่อมีผู้นำ *กบในกะลาครอบ* มาใช้เป็นสำนวนเปรียบ จะหมายถึงคนที่มีวิสัยทัศน์แคบมาก คือมีความรู้ความคิดที่ไม่กว้างไกล เช่น เด่นชวนดีพี่ชายที่ชอบเก็บตัว ไม่ยอมออกสังคม ไปงานเลี้ยงสังสรรค์ ศิษย์เก่าของโรงเรียนมัธยมที่เคยเรียน แต่ก็ถูกปฏิเสธเหมือนเคย จึงพูดว่า “พี่น่าจะออกไปเจอเพื่อนๆ บ้าง ได้แต่ขลุกอยู่ในบ้านอย่างนี้ เวลาใครคุยเรื่องอะไรกันก็ทำหน้าเหลอหลาไม่รู้เรื่อง ทำตัวเหมือนกบในกะลาครอบ”

กบในกะลาครอบ

กระต่ายแม่ปลาช่อน

(ไก่แม่ปลาช่อน)

กระต่ายแม่ปลาช่อน เป็นสำนวนที่มาจากธรรมชาติของกระต่ายแม่และแม่ปลาช่อนซึ่งมีความคล้ายคลึงกัน กระต่ายแม่นั้นกล่าวกันว่าเป็นสัตว์ที่มีเล่ห์กลมารยาดีมาก ส่วนปลาช่อนปกติไม่ดุร้าย แต่ถ้าโตขึ้นเป็นแม่ปลาวางไข่จะดุร้ายถึงกับกัดคน ดังนั้นทั้งกระต่ายแม่และแม่ปลาช่อนจึงเป็นสัตว์ที่ตามปกติจะไม่มีพิษสงอะไร แต่เมื่ออายุมากขึ้นก็เปลี่ยนไป

สำนวน *กระต่ายแม่ปลาช่อน* ถูกนำมาใช้เปรียบกับผู้หญิงซึ่งเป็นเพศอ่อนแอ แต่เมื่ออายุมากขึ้นก็จะร้ายกาจแสนงอนมากขึ้น สมัยต่อๆ มาใช้ว่า *ไก่แม่ปลาช่อน* อาจเป็นเพราะคำ “กระต่าย” ถ้าพูดเร็วๆ เสียงอาจเลื่อนเป็น “ไก่” ได้ อีกทั้งกระต่ายแม่และไก่แม่ก็ย่อมมีความเจนจัดชีวิตเหมือนๆ กัน เช่น วิชัยเห็นสุจินต์เพื่อนรักหลงใหลได้ปลื้มแก้วตา จึงเอ่ยปากเตือนว่า “จะคบหากับยายแก้ว ต้องรู้ไว้ด้วยนะว่าหล่อนจัดอยู่ในพวกกระต่ายแม่ปลาช่อน”

กระเบื้องจะเฟื่องฟูลอย น้ำเต้าน้อยจะถอยจม

กระเบื้องจะเฟื่องฟูลอย น้ำเต้าน้อยจะถอยจม เป็นสำนวนที่
เกิดจากลักษณะของกระเบื้องและธรรมชาติของน้ำเต้า ส่วนมาก
กระเบื้องซึ่งใช้มุงหลังคา กรุผนัง กำแพง หรือปูพื้นนั้น ทำด้วยดินเผา
เป็นแผ่นจึงมีน้ำหนัก ถ้านำไปวางบนผิวน้ำก็จะจม ส่วนน้ำเต้าเป็น
พรรณไม้ล้มลุกพวงพิกแพง ผลอ่อนใช้เป็นอาหาร ผลแก่แห้งนำมาใช้
เป็นภาชนะในครัวเรือน ปกติผลน้ำเต้าแห้งจะเบา ถ้านำไปวางบนผิวน้ำ
ก็จะลอย ดังนั้นถ้าเมื่อใดกระเบื้องลอยน้ำหรือน้ำเต้าจมน้ำ จึงเป็น
เรื่องวิปริตผิดธรรมชาติ เชื่อกันว่าจะเกิดเหตุไม่พึงประสงค์ขึ้นในช่วง
เวลานั้น

สำนวน *กระเบื้องจะเฟื่องฟูลอย น้ำเต้าน้อยจะถอยจม* มีใช้อยู่
ในเพลงยาวพยากรณ์กรุงศรีอยุธยาว่า “กระเบื้องจะเฟื่องฟูลอย น้ำเต้า
อันลอยจะถอยจม” สำนวนนี้ใช้พูดเกี่ยวกับพฤติกรรมของคนเลวหรือคน
ที่มีสถานภาพต้อยต่ำในสังคม แต่ทำตัวโอ้อวดวางอำนาจ ในขณะที่คนดี
มีสถานภาพสูงส่งและมีความสำคัญกลับอยู่ในภาวะที่ดูตกต่ำเสื่อมถอย
เช่น พอมีข่าวว่าเขี้ยวได้รับการวางตัวจะให้เป็นรัฐมนตรีในรัฐบาลนี้
ทั้งๆ ที่มีบุคลิกลักษณะไม่ดีและมีนิสัยชั่วร้ายโง่งมบ้านเมือง ใครๆ ก็
พากันส่ายหน้า บางคนพูดว่า “เฮ้อ คงจะถึงยุคกระเบื้องจะเฟื่องฟูลอย
น้ำเต้าน้อยจะถอยจมแล้วกระมัง คนอย่างนี้ถึงได้เป็นใหญ่เป็นโต
บริหารราชการแผ่นดิน แต่คนดีๆ กลับถูกมองข้าม”

กลิ้งเป็นลูกมะนาว

สำนวน *กลิ้งเป็นลูกมะนาว* บางคนใช้ว่า “กลมเป็นลูกมะนาว” คำ “กลิ้ง” สื่อถึงรูปลักษณะของลูกมะนาวที่กลมเกลี้ยง ทำให้กลิ้งไปได้ต่อเนื่องเมื่อถูกโยนไปบนพื้นเรียบ

ได้มีการนำ *กลิ้งเป็นลูกมะนาว* มาใช้เป็นสำนวนเปรียบกับคนที่พูดผิดผ่านไปได้อย่างง่ายดาย แต่ไม่ถึงขั้นปลิ้นปล้อนตลบตะแลง เช่น ปั่นบอกคุณแม่เรื่องจะไปตัดผมที่ยาวรุงรังให้สั้นลงครึ่งแล้วครึ่งเล่า แต่จนแล้วจนรอดก็ยังไม่ได้ไปตัด โดยอ้างเหตุผลต่างๆ นานา จนวันหนึ่งคุณแม่ถามว่า “เมื่อไหร่จะได้ถูกส่งไปตัดผมซะที ถ้ามัที่ไรก็ไม่ว่างๆ กลิ้งเป็นลูกมะนาวเชียว ลูกคนนี่”

ก่อหวอด

ก่อหวอด เป็นสำนวนที่เกิดจากธรรมชาติของปลาบางชนิด เช่น ปลากัด ปลากริม ฯลฯ ก่อนที่จะวางไข่ ปลาตัวผู้และปลาตัวเมียจะช่วยกันก่อหวอด คือช่วยกันพ่นน้ำให้เป็นฟองเพื่อเก็บไข่ ฟองดังกล่าวนี้จะติดอยู่ตามกอหญ้าในน้ำ เมื่อถึงเวลาที่ปลาตัวเมียออกไข่ ปลาตัวผู้ก็จะเฝ้าปกป้องไข่ไปจนให้ติดกับหวอด ไข่ปลาก็ได้อาศัยหวอดนี้จนเจริญเติบโตเป็นลูกปลา

สำนวน *ก่อหวอด* ถูกนำมาใช้ในความหมายว่า มีการเริ่มจับกลุ่มกันของคณะบุคคลเพื่อคิดจะวางแผนทำการสำคัญอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้น ส่วนมากมักจะใช้ไปในด้านลบ คือก่อให้เกิดผลร้ายรุนแรง เช่น พนักงานโรงงานทอผ้าแห่งหนึ่งรวมตัวกันหน้าโรงงานประท้วงนายจ้างเพื่อขอขึ้นค่าแรง โดยยื่นคำขาดว่า ถ้าไม่พิจารณาขึ้นค่าแรงก็จะพากันลาออก หลังจากมีการเจรจารอมชอมกันเป็นที่พอใจแล้ว เจ้าของโรงงานก็พูดเปรยๆ ขึ้นว่า “ผมอยากรู้จริงๆ ว่าแผนกไหนนะที่ก่อหวอดขึ้นจนเป็นเรื่องใหญ่โตอย่างนี้ ขอดีๆ ก็ให้อยู่แล้ว เพราะทุกคนเหมือนคนในครอบครัวเดียวกัน”

แก๊สโหลกกะลา

“กะโหลกกะลา” เป็นเปลือกแข็งชั้นในของผลมะพร้าวที่ห่อหุ้มเนื้อและน้ำมะพร้าวที่นิยมบริโภคกัน ถ้านำผลมะพร้าวมาผ่าครึ่งลูกแล้วเอาเนื้อและน้ำออกจนหมดจะเหลือเปลือกเป็นกะลา ชิกที่มีตาเรียกว่า “กะลาตัวผู้” ชิกที่ตันเรียกว่า “กะลาตัวเมีย” แต่ถ้าเป็นกะโหลกจะเกิดจากการตัดด้านตาลูกมะพร้าวออกพอเป็นช่องกว้างเท่านั้น กะโหลกหรือกะลานอกจากไร้ค่าหรือมีค่าน้อยแล้ว ยังมีรูปลักษณะไม่สวยงาม มีสีดำคล้ำ จึงถูกทิ้งขว้าง แต่ก็มีบางคนเห็นคุณค่า นำกะโหลกกะลามาชดุงจนผิวเรียบมันงาม แล้วประดิษฐ์เป็นข้าวของเครื่องใช้หรือเครื่องประดับ

ครั้นนำคำกะโหลกกะลามาชายคำ “แก๊” เป็น **แก๊กะโหลกกะลา** จะใช้เป็นสำนวนเปรียบดูแคลนผู้สูงอายุ มีความหมายว่าแก๊แต่ไม่มีความคิด ไม่มีเนื้อหาสาระอะไร เหมือนคนที่มิกะโหลกศีรษะแต่ไม่มีมันสมอง เช่น จี๊กระชิบกระชากับนุ่นให้หันหลังไปดูหัวหน้ายุทธพงศ์ที่วันๆ ไม่เห็นทำอะไร ได้แต่เดินไปคุยหยอกล้อลูกน้องสาวๆ โต๊ะนั่นโต๊ะนี้ เมื่อนุ่นกระชิบตอบว่าแก๊แก๊แล้ว อีกไม่กี่เดือนก็จะเกษียณ จี๊ก็ได้แต่พิมพ์ว่า “แก๊กะโหลกกะลานะซี”

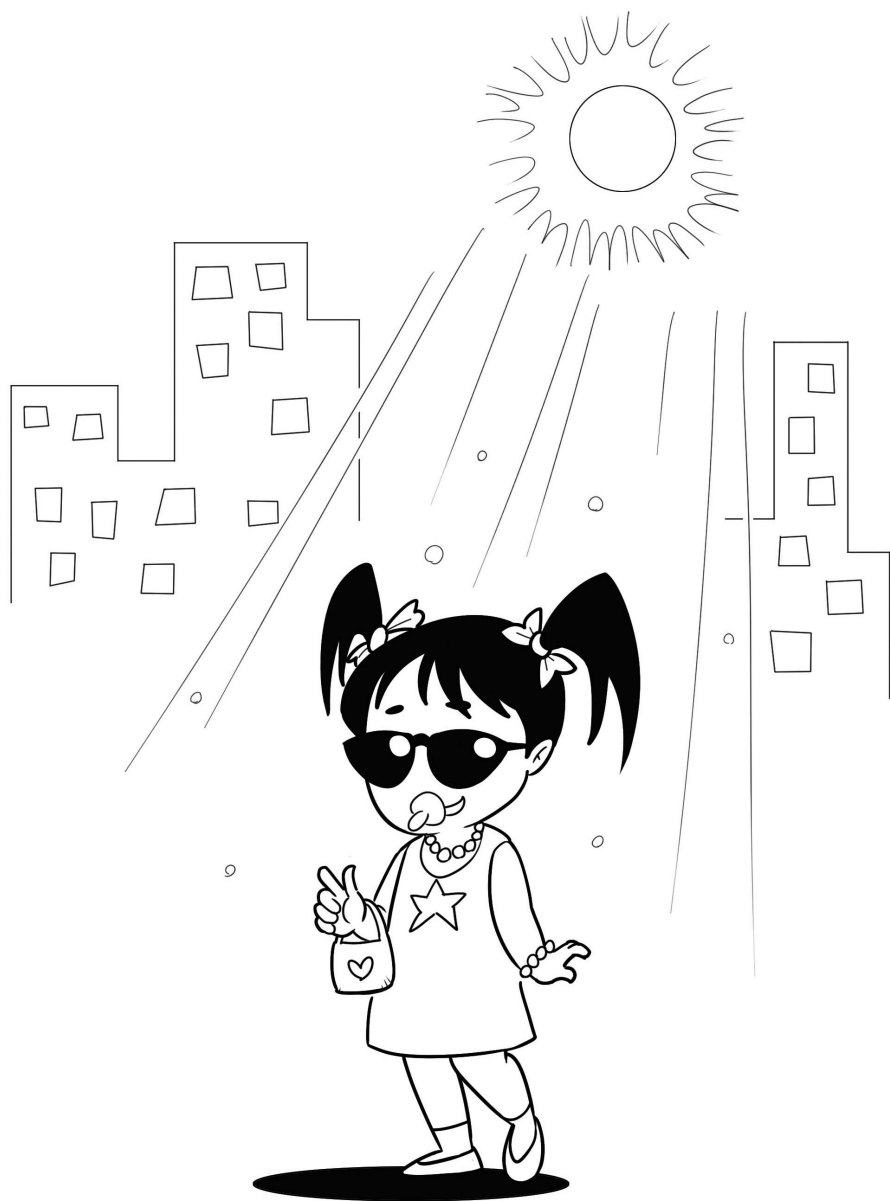

แกะกะโหลกกะลา

แก้แค้น

แก้แค้น เป็นสำนวนที่มาจากสีธรรมชาติของผลไม้บางชนิด เช่น มะม่วง ซึ่งถ้ายังอ่อนอยู่จะมีสีเขียว แต่ถ้าผ่านวันเข้า ด้านที่รับแดดส่องตลอดจะทำให้ส่วนหัวมีสีแดงเรื่อๆ ไปถึงแดงชมพูอมม่วงเข้ม เรียกกันว่า “มะม่วงหัวแดง” คนเห็นมะม่วงหัวแดงก็คิดว่าแก้แค้นแล้ว แต่เมื่อเด็ดหรือสอยมากินจึงรู้ว่ายังไม่แก้ เพราะมีรสชาติไม่ดี ไม่อร่อยเท่าที่ควร

ในสมัยโบราณใช้ **แก้แค้น** เป็นสำนวนเปรียบกับผู้สูงอายุที่มีวุฒิภาวะหรือสติปัญญาไม่สมวัย ดังกลอนในภาษิตอิศรญาณตอนหนึ่งว่า “คนแก่มีสีประการโบราณว่า แก่ธรรมชาติสมัยใจแห้งเหี่ยว แก่ยศวาสนาปัญญาเพริ้ว แต่แก้แค้นอย่างเดียวแก่เกร” แต่ในปัจจุบันใช้สำนวนนี้กับเด็ก หรือวัยรุ่นที่พูด มีกิริยาท่าทาง หรือแสดงพฤติกรรมที่เกินวัยเหมือนผู้ใหญ่ ทั้งๆ ที่ยังไม่มีวุฒิภาวะหรือความคิดเป็นผู้ใหญ่จริง ถ้าผู้พูดใช้สำนวนนี้กับเด็กคนใด อาจแสดงถึงทัศนคติได้ทั้งด้านบวกและด้านลบ ขึ้นอยู่กับน้ำเสียงของผู้พูด เช่น พิศมัยพูดถึงหนูน้อยอายุ ๕ ขวบที่ตอบคำถามของพิธีกรอย่างฉาดฉานว่า เหตุที่เธอชอบร้องเพลงลูกทุ่งเพราะต้องการอนุรักษ์วัฒนธรรมไทยว่า “เด็กสมัยนี้แก้แค้นเหลือเกิน พูดจาเป็นเรื่องเป็นราวยังกับผู้ใหญ่เชียวนะ”

แก้แดด

แถมะพร้าว เฒ่ามะละกอ

คำ “มะพร้าว” และ “มะละกอ” ในที่นี้หมายถึงต้นมะพร้าว และต้นมะละกอที่ให้ผลแล้ว ไม่ได้หมายถึงเฉพาะผลเท่านั้น โดยธรรมชาติเมื่อต้นมะพร้าวและต้นมะละกอซึ่งโตขึ้นก็จะให้ผลมากบ้าง น้อยบ้าง ขึ้นอยู่กับคุณภาพของดินและการบำรุงรักษาของเจ้าของ ต้นมะพร้าวมีอายุยืน ให้ผลได้ยาวนานเป็นสิบๆ ปี เมื่อต้นแก่ขึ้นลำต้น ก็จะเรียวสูงไปถึงยอดและมักจะให้ผลน้อยลง เมื่อไม่ให้ประโยชน์ โปดผลเหมือนเดิม เจ้าของบางคนก็จะโค่นทิ้ง แล้วปลูกต้นใหม่แทน ต้นมะละกอก็เช่นกัน แต่จะเห็นความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้เร็วกว่า ต้นมะพร้าว เพราะมีอายุยืนยาวนานน้อยกว่ามาก

เมื่อนำ **แถมะพร้าว เฒ่ามะละกอ** มาใช้เป็นสำนวนเปรียบจะ หมายถึงผู้เฒ่าผู้แก่บางคน ที่นอกจากรูปลักษณ์ภายนอกจะเปลี่ยนไปตามวัยแล้ว คุณค่าในด้านความคิดและพฤติกรรมต่อบุคคลและสังคม ยิ่งน้อยลงจนแทบไม่หลงเหลือ ทำให้ไม่เป็นที่ศรัทธาและเคารพนับถือเหมือนเดิม เช่น ชุบเล่าให้แม่ฟังถึงอดีตกำนันเพชรที่เที่ยวพุดในด้านลบเกี่ยวกับประเสริฐ กำนันหนุ่มคนใหม่ว่า “ไม่เข้าใจจริงๆ ทำไมลุงเพชรถึงได้พุดโดยไม่คิด ว่าคำพุดและน้ำเสียงของแกอาจจะทำให้คนที่ได้ยินได้ฟังเข้าใจว่า เสริฐผิดๆ ว่าเป็นคนกินสินบาทคาดสินบนอายุอานามลุงแกก็น้อยแล้ว คนแกอย่างนี้หรือเปล่านะแม่ ที่เค้าว่า **แถมะพร้าว เฒ่ามะละกอ**”

ไกในแข่ง

“แข่ง” เป็นภาชนะสานอย่างหนึ่งมีรูปลักษณะและขนาดต่างๆ กัน บ้างก็มีฝาปิด บ้างก็ไม่มี เช่น แข่งลำไย แข่งปลาทุ ฯลฯ เมื่อผู้เลี้ยงไก่จะนำไก่เป็นๆ ของตนไปขายในเทศกาลต่างๆ โดยเฉพาะในเทศกาลตรุษจีนซึ่งมีการฆ่าเปิดไก่เพื่อใช้ในการเซ่นไหว้ ก็จะเอาไก่ใส่แข่งรวมๆ กันไปหลายตัว เพื่อรอให้คนมาซื้อไปฆ่าเอง บรรดาไก่เมื่อต้องอยู่กันอย่างแออัดยัดเยียดก็ย่อมกระทบกระทั่งกัน เกิดอารมณ์เสียหงุดหงิดถึงกับจิกตีกันจนบาดเจ็บ (ในที่สุดก็จะไม่พ้นตายยกแข่ง)

ไกในแข่ง ถูกนำมาใช้เป็นสำนวนเปรียบกับกลุ่มคนที่เป็นพวกเดียวกันหรืออยู่ฝ่ายเดียวกัน มีชะตากรรมร่วมกัน ถ้าเกิดความขัดแย้งกันแล้วบางคนออกมาแสดงความคิดเห็นต่อสาธารณะก็อาจส่งผลเสียแก่กลุ่ม คนนั้นก็จะถูกปรามจากผู้หวังดีให้มีสติ เช่น ศักดิ์สมเตือนแสงสุริยะเพื่อนรุ่นน้องที่ออกมาวิพากษ์วิจารณ์ประชนคณะกรรมการสหกรณ์ของหน่วยงานที่แสงสุริยะก็เป็นกรรมการอยู่ด้วยตอนหนึ่งว่า “จะพูดอะไรควรคิดให้รอบคอบ เดี่ยวจะเป็นเหมือนไกในแข่ง”

ขบเฝาะ

คำว่า “ขบ” แปลว่าเอาฟันแน่นหรือกดสิ่งที่เปราะให้แตกหัก เช่น ขบเห็ดชนิดหนึ่งที่ยังอ่อนอยู่ ซึ่งมีขนาดใหญ่ประมาณปลายนิ้วก้อย แล้วเกิดเสียงดังเฝาะ (เห็ดชนิดนี้จึงได้ชื่อว่า “เห็ดเฝาะ”) ขบผลมะม่วงอ่อนซึ่งมีขนาดประมาณปลายนิ้วหัวแม่มือแล้วเกิดเสียงดังเฝาะ เป็นต้น

ด้วยลักษณะดังกล่าว **ขบเฝาะ** จึงถูกนำมาใช้เป็นสำนวนเปรียบกับเด็กหญิงที่เพิ่งเริ่มแตกเนื้อสาวซึ่งมีอายุประมาณ ๑๐-๑๕ ปี เช่น พี่สาวพูดกับน้องสาว เมื่อรู้ว่าบางวันน้องให้ลูกสาวอาศัยรถขายหมู่มที่คุ้นเคยกันและมีบ้านอยู่ใกล้ๆ กันไปโรงเรียน เพราะเห็นว่าโรงเรียนลูกเป็นทางผ่านก่อนจะถึงที่ทำงานของชายหนุ่มว่า “อย่าไว้ใจคนมากนัก บางคนรู้หน้าไม่รู้ใจ ลูกสาวก็อยู่ในวัยขบเฝาะ เธอควรไปส่งลูกเองดีที่สุด วันไหนที่ไปส่งไม่ได้บอกพี่ พี่จะไปส่งหลานเอง”

ข้าวใหม่ปลามัน

“ข้าวใหม่” เป็นข้าวที่เก็บเกี่ยวใหม่ๆ มีความหอม นุ่ม กินอร่อยกว่าข้าวเก่าที่เป็นข้าวเก็บนานค้างปี ซึ่งจะกระด้างและไม่มีกลิ่นหอมเหมือนข้าวใหม่ ส่วน “ปลามัน” เป็นปลาตัวอ้วน เนื้อนุ่มเพราะมีมันมาก มีกลิ่นหอม จึงกินอร่อย ปลามันจะมีอยู่ในระยะหน้าน้ำที่มีน้ำเจิ่งนองไปทั่วทุ่งนา เวลาข้าวออกรวง ข้าวบางต้นทาน้ำหนักรวงไม่ไหวก็ล้มลงไปแช่น้ำครึ่งๆ กลางๆ ตกเป็นเหยื่อแก่ปลาที่อยู่ในนา เช่น ปลาหมอ ปลาตะเพียน ฯลฯ พวกมันจึงได้กินข้าวอย่างอิ่มหนำสำราญตลอดเวลา คนก็ชอบดักจับมาเป็นอาหาร เมื่อได้กินปลามันกับข้าวใหม่จะมีรสชาติอร่อยเป็นพิเศษ

มีผู้นำ *ข้าวใหม่ปลามัน* มาใช้เป็นสำนวนเปรียบกับคู่สามีภรรยาที่เพิ่งแต่งงานกันใหม่ๆ ว่ามีความสุขอย่างยิ่ง เช่น เมื่อเพื่อนๆ ในกลุ่มเห็นภาควมิกับมะลิซึ่งเพิ่งแต่งงาน เอาอกเอาใจกันตลอดเวลาที่นั่งกินอาหารร่วมกัน ก็พากันหยอกเย้า ตอนหนึ่งขุขุดขึ้นว่า “*ยังอยู่ในช่วงข้าวใหม่ปลามัน ก็หวานกันอย่างนี้แหละ*”

คบเด็กสร้างบ้าน คบหัวล้านสร้างเมือง

คบเด็กสร้างบ้าน คบหัวล้านสร้างเมือง เป็นสำนวนที่มาจากลักษณะภาวะอารมณ์ของคนสองประเภทคือเด็กและคนศีรษะล้าน โดยธรรมชาติเด็กยังไม่มีวุฒิภาวะพอคือยังไม่ใช่ผู้ใหญ่ นอกจากด้อยประสบการณ์แล้วยังไม่สามารถควบคุมจิตใจให้มั่นคง จึงมีพฤติกรรมแปรปรวนไปตามอารมณ์ คือทำอะไรตามใจชอบ ดังนั้นจะไว้วางใจให้ทำงานใหญ่ๆ หรือสำคัญๆ ไม่ได้ เช่น ถ้าจะให้สร้างบ้านก็อาจจะสำเร็จได้ยาก

ส่วน *คบหัวล้านสร้างเมือง* ก็มีความหมายไปในทำนองเดียวกัน มักจะได้ยินคำกล่าวว่าคนศีรษะล้านใจน้อย สันนิษฐานว่าอาจเป็นเพราะคนศีรษะล้านคิดว่าตนมีปมด้อยเพราะบุคลิกลักษณะไม่ดี จึงไม่ได้รับการยอมรับเหมือนคนอื่น ดังนั้นในการทำงานใหญ่ๆ ถ้าถูกตำหนิตัวงิดก็จะน้อยใจ อาจทำให้งานหยุดชะงักได้

สำนวน *คบเด็กสร้างบ้าน คบหัวล้านสร้างเมือง* ได้ถูกนำมาพูดเพื่อเตือนไม่ให้วางใจให้เด็กและคนศีรษะล้านทำงานใหญ่หรือสำคัญ เพราะงานอาจล้มเหลวหรือไม่เป็นไปตามที่คาดหวัง เช่น อาจารย์ชาญศิลป์เห็นว่าศิลปินนักเรียนชั้นมัธยมปีที่ ๓ มีฝีมือในการเล่นดนตรี จึงจะมอบหมายให้คุมวงดนตรีของโรงเรียนไปแสดงในงานกาชาดแทนตนซึ่งติดธุระสำคัญ เพื่อนอาจารย์รู้เข้าก็พูดว่า “คุณวางใจได้แน่หรือว่างานจะไม่เสีย อย่าให้เข้าตำราคบเด็กสร้างบ้าน คบหัวล้านสร้างเมืองนะ”

คบเด็กสร้างบ้าน คบหัวล้านสร้างเมือง

คาบลูกคาบดอก

คาบลูกคาบดอก เป็นสำนวนที่มาจากธรรมชาติของต้นไม้ที่กำลังออกดอกออกผล “คาบ” ในที่นี้หมายถึงช่วงเวลา คือช่วงเวลาที่ต้นไม้ออกดอกและกำลังจะเปลี่ยนไปเป็นผลนั้นเป็นช่วงเวลาที่สำคัญและคาดหมายได้ยากว่าดอกจะกลายเป็นผลหรือจะร่วงหล่นเสียไป

มีการนำ *คาบลูกคาบดอก* มาใช้เป็นสำนวนเปรียบกับช่วงเวลาในการดำเนินงานที่สำคัญ ซึ่งยังไม่ว่าในที่สุดผลงานที่ออกมาจะเป็นอย่างไร จะได้หรือจะเสียกันแน่ เช่น เมื่อรัฐบาลเสนอพระราชบัญญัติสำคัญต่อสภาผู้แทนราษฎร ประชาชนก็คอยฟังข่าวว่าจะผ่านหรือไม่ มีการวิพากษ์วิจารณ์กันต่างๆ นานาในวงสนทนา บ้างก็ว่า “คาดเดายาก เพราะอยู่ในระยะคาบลูกคาบดอก ยังดูกำกวมกัน”

คลื่นกระทบฝั่ง

คลื่นกระทบฝั่ง เป็นสำนวนที่มีบ่อเกิดมาจากธรรมชาติของคลื่น ซึ่งเป็นน้ำในทะเลหรือในแม่น้ำลำคลองที่เคลื่อนไหลวนสูงกว่าระดับน้ำปกติ แล้วก็ลดระดับต่ำลงตามปกติ เวลาคลื่น จะเห็นน้ำเคลื่อนที่ไปเป็นระยะทางยาวหรือสั้นก็แล้วแต่แรงลม บางครั้งถ้าเป็นคลื่นใหญ่ มีกำลังแรงก็จะซัดเข้ากระทบฝั่งเสียงดังครึกโครม แต่จากนั้นไม่นาน ก็จะเคลื่อนกลับออกไปไกลฝั่ง แล้วหายไปในที่สุด

มีการนำ *คลื่นกระทบฝั่ง* มาใช้เป็นสำนวนเปรียบกับเรื่องใหญ่ เรื่องสำคัญที่เกิดขึ้น และเป็นที่รู้กันแพร่หลายไปทั่ว แต่เมื่อเวลาผ่านไป เรื่องนั้นก็เงียบ ไม่มีใครพูดถึง ไม่มีใครสนใจ เหมือนไม่เคยมีอะไรเกิดขึ้น มาก่อนเลย เช่น มีข่าวครึกโครมขึ้นหน้าหนึ่งของหนังสือพิมพ์ฉบับหนึ่ง ว่า ดาราดารารุ่งชายคนหนึ่งถูกจับพร้อมกับเพื่อนๆ ข้อหาฉ้อโกง เล่นการพนัน ดาราหนุ่มปฏิเสธว่าตนไม่ได้เล่น เผอิญไปหาเพื่อนตอนนั้นพอดี แต่ตำรวจไม่เชื่อ จึงถูกคุมตัวและเสียค่าปรับ หลังจากเหตุการณ์ครั้งนั้นดาราหนุ่มก็ซึมเศร้า ไม่กล้าออกสู่สังคมสู่หน้าใคร มารดาตอ้งคอยปลอบโยนว่า “ลูกต้องเข้มแข็ง ไม่นานเรื่องร้ายนี้ก็จะเลือนหายไปเหมือนคลื่นกระทบฝั่ง ข้อสำคัญ ต้องไม่ให้เรื่องอย่างนี้เกิดขึ้นอีกเป็นอันขาด”

คลื่นใต้น้ำ

“คลื่นใต้น้ำ” คือคลื่นในมหาสมุทรที่มีช่วงคลื่นยาวสม่ำเสมอ ยอดคลื่นเรียบ เคลื่อนตัวมาจากแหล่งกำเนิดที่อยู่ไกลมาก คลื่นใต้น้ำเป็นคลื่นที่มองเห็นได้ไม่ชัดเมื่ออยู่ในทะเลลึก แต่เมื่อคลื่นที่ไปถึงฝั่งจึงเป็นคลื่นขนาดใหญ่ ชาวเรือถือเป็นสัญญาณบอกเหตุว่าจะเกิดพายุ

ได้มีผู้นำลักษณะปรากฏการณ์ของ *คลื่นใต้น้ำ* มาใช้เป็นสำนวนเปรียบเรื่องบางเรื่องหรือเหตุการณ์บางเหตุการณ์ที่ยังเป็นปัญหารุนอยู่ภายใน แม้ดูจากภายนอกเหมือนสงบเรียบร้อย เช่น ขณะนั่งสังสรรค์กับเพื่อนๆ ตอนหนึ่งอุดรพูดว่าช่วงนี้บ้านเมืองดูสงบดี คิดว่าคงไม่เกิดเรื่องวุ่นวายเหมือนปีก่อนอีก ประชากรก็บอกว่า “ยังวางใจไม่ได้หรอก อาจมีการเคลื่อนไหวลับๆ เป็นคลื่นใต้น้ำอยู่ก็ได้”